

O'zbek adabiyotida "Shekspir matni" tushunchasi

Shaxzoda Sharafiddinovna Yusupova
Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotatsiya: Mazkur maqola Shekspirning O'zbek adabiyotiga ta'siri va uning qalamiga mansub obrazlarning o'zbek adabiyotidagi talqini haqida.

Kalit so'zlar: tragediya, komediya, supermatn, intertekstuallik

The concept of "Shakespeare's text" in Uzbek literature

Princess Sharafiddinovna Yusupova
Samarkand State Institute of Foreign Languages

Abstract: This article is about Shakespeare's influence on Uzbek literature and the interpretation of his characters in Uzbek literature.

Keywords: tragedy, comedy, supertext, intertextuality

O'zbek adabiyotida "Shekspir matni" atamasi so'nggi yillar adabiyotshunoslikka oid asarlarida juda tez-tez ishlatib kelinmoqda. Biroq u haligacha adabiyotshunoslikda aniq nazariy asoslanmaga ega emas. Biz Shekspir esdaliklari bilan matnlar yagona Shekspir terminologiyasidan foydalanishni isbotlashga harakat qilmoqdamiz.

Supermatnlar nazariyasining asoschilaridan biri rus adabiyotshunosi V.N.Toporovadir. Aynan u birinchilardan bo'lib "Rus adabiyotining Peterburg matni" kabi tushunchaning ilmiy talqinini taklif qilgan va shimoliy poytaxt tasviri yagona matn sifatida asosiy o'rinni egallagan asarlarni tahlil qilgan.

Rus adabiyotida ushbu atamaga o'xshash bir qancha boshqa atamalar ham ishlatilgan: "Venetsiya matni", "Florentiya matni" (N.E.Mednis), "Vilnyus matni" (P.M.Lavrinets), "Moskva matni" (I.B.Nichiporov), "Perm matni" (M.P.Abasheva) va boshqalar. Biroq, bu ta'riflar yetarlicha to'liq nazariy asoslanmagan va individual kuzatishlardan tashqariga chiqmagan. Ushbu turdagi matnlarni N.E. Mednis "shahar matnlari" deb atagan.

Juda keng tarqalgan, ammo kamroq o'rganilgan hodisa - bu "shaxsiy" yoki "nominal" matnlardir. Ushbu turdagi supermatn ijodkorlik va san'atkorlarning shaxsiyati haqidagi g'oyalar bilan bog'liq bo'lib, u umuman jahon adabiyoti va xususan o'zbek adabiyotining rivojlanishiga eng katta ta'sir ko'rsatdi. Ozod Sharafiddinovning so'zlariga ko'ra shaxsiy matni shakllantirishning eng muhim

sharti keng ko'lamli adabiy intertekstda ijodkor nomi va ijodining keng ifodalanishi emas, balki bu tasvirning yagona badiiy kodni saqlab qolgan holda yaxlitligidir.¹

O'zbek adabiyotshunosligida eng ko'p o'rganilgan "Navoiy matni" tushunchasi. Umarali Nurmatov bu atamani birinchilardan bo'lib ishlatgan. "O'zbek adabiyoti tarixi" kitobida u quyidagilarni ta'kidlaydi: "Navoiy matnlari" haqidagi bizning idrokimiz ularning keyingi o'zbek yozuvchilari va shoirlarining ijodiy xotirasida qanday saqlanganligi va ular yaratgan matnlarga qanday muhrlanganligi bilan ajralmasdir. Bularning barchasi o'z navbatida bizning madaniy xotiramizda qanday saqlanib qolganligi va talqin qilish usullarini belgilab berganligidan kelib chiqadi".²

Maqsud Shayxzoda, Hamid Olimjon va G'afur G'ulom she'riyatlarida Navoiy iqtiboslarining amal qilish xususiyatlarini qiyoslab, bu matnlar bilan ish uslublarini ochib berishgan va shoirlarni bu turdagi matnlardan faolroq foydalanishga undaganlar. Umarali Nurmatov M.Shayxzoda, G'.G'ulom she'rlarida Navoiy iqtiboslarining ahamiyati va zamonaviy she'riyatda Navoiy obrazining qayta jonlanishi haqida yozib o'tgan.³

Ammo bu atamaning adabiyotshunoslikda qo'llanilishi juda faol bo'lishiga qaramay, u batafsil nazariy jihatdan hanuzgacha chuqur o'rganilmagan: O'zbek adabiyotida "Navoiy matni" tushunchasining aniq ta'rifi jamoatchilikka taklif qilinmagan. Masalan, Ibrohim G'ofurov Navoiy matni haqida faqatgina "badiiy tizim", "so'nggi ikki asrdagi o'zbek madaniyatidagina" muhim va talqin qilish va tarjima qilish uchun "turli xil uslublar" ga imkon beruvchi "badiiy tizim" sifatida ta'rif bergan.⁴

O'zbek adabiyotida "Shekspir matni" ning tarkibiy qismlari adabiy asarlar bo'lib, unda ingliz dramaturgining asariga oid badiiy jihatdan ahamiyatli elementlar (sarlavhalar, qahramonlarning ismlari, syujetlar, motivlar, tasvirlar), eslatmalar va ishoralar, uslubiy jihatdan belgilangan parchalar, janr parallelliklari mavjud. "Shekspir matni" ga mualliflar avvalroq yozuvchilar tomonidan buyuk ingliz pyesalari asosida yaratilgan badiiy matnlarga murojaat qilgan asarlar ham kiradi.

Supermatnning xarakterli belgilari quyidagilardan iborat:

1. Har bir supermatnning o'ziga xos majoziy va ma'naviy jihatdan belgilangan o'rni mavjud bo'lib, u markaz tashkil qiladi. Haqiqiy supermatnlarda tarixiy, madaniy va geografik xususiyatlarining birligida olingan u yoki bu o'ziga xos o'rinlar ajralib turadi; shaxsiy matnlar uchun buyuk rassom, biznikida V. Shekspir ijodiga borib taqaladigan syujetlar, motivlar va obrazlar majmuasi, shuningdek, uning biografik afsonasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Salohiddin Mamajonov supermatnlarning bu xususiyati haqida gapirib, shunday deydi: "Shekspir matnining birligi nafaqat

¹ Sharafiddinov O. Adabiyot – hayot darsligi, 1998, 42-bet

² Nurmatov U. O'zbek adabiyoti tarixi, 1987, 15-bet

³ Nurmatov U. O'zbek adabiyoti tarixi, 1987, 23-bet

⁴ G'ofurov I. Lirikaning yuragi, 2002, 54-bet

tasvirlash obyektini bilan, balki maksimal semantik o'rnatishning birligi va yaxlitligi bilan belgilanadi). Shekspir obrazlari bilan belgilangan keng asarlarning dissertatsiyasida olib borilgan tahlili ana shu umumiylikni, ulardagi semantik yadroni aniqlash va ularni o'zbek adabiyotining "Shekspir matni" ga kiritish imkonini beradi;

2. Supermatn o'quvchining ushbu supermatnni eng ko'p ifodalovchi ba'zi barqaror bo'lmagan, lekin nisbatan barqaror matnlar diapazoni haqidagi bilimni nazarda tutadi;

3. Supermatn shakllanishining asosi sifatida semantik yaxlitlikka ega bo'lgan ma'lum bir matnni birlashtirilgan matn deb tan olishga xalaqit bermaydi, aksincha, ular janrlardagi, matnning yaratilish vaqtidagi, mualliflardagi farqlarga nisbatan cheklovlarni olib tashlash orqali yordam beradi.

4. Supermatn komponentlari doirasida lingvistik birlik elementlari kuzatiladi.

5. Supermatn chegaralari bir vaqtning o'zida ham barqaror, ham o'zgaruvchandir. Ularning aksariyatida rivojlanishning dastlabki bosqichini ko'proq yoki kamroq aniqlikda belgilash mumkin.

Toporovning "Peterburg matni" talqini, bizningcha, ayrim zamonaviy olimlar talqinida "intertekst" tushunchasiga yaqinlashadi. Supermatnni shakllantirish uchun asos sifatida intertekstuallik haqida ham gapirish mumkin: unda kiritilgan matnlar o'rtasida semantik aloqalar o'rnatiladi, takrorlanuvchi motivlar, tasvirlar, syujetlar, belgilar matndan matnga o'tadi, lug'atning matnlararo umumiyliigi kuzatiladi. Bitta matn haqiqatda ikkinchisining "ajdodi"ga aylanadi: "Har qanday matn boshqa matnning o'zlashtirilishi va o'zgarishi mahsulidir"⁵

Ozod Sharafiddinovning bu fikri Umarali Nurmatovning "intertekst adabiy matnlar tomonidan shakllantiriladi, ular ham metamatnlar - insonning matn yaratish faoliyatining mahsuli bo'lib, mavjud asarlardan foydalangan holda, va prototekstlar - yangi san'at asarlarini yaratish uchun xomashyodir. Shunday qilib, har qanday matn bir vaqtning o'zida "yangi ma'nolar yaratuvshisi va madaniy xotiraning yig'imi".⁶ Shu bilan birga, intertekstuallik metamatnlarning matn hosil qiluvchi kategoriyasi hamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sharafiddinov O. Adabiyot – hayot darsligi, 1998, 42-bet
2. Nurmatov U. O'zbek adabiyoti tarixi, 1987, 15-bet
3. Nurmatov U. O'zbek adabiyoti tarixi, 1987, 23-bet
4. G'ofurov I. Lirikaning yuragi, 2002, 54-bet
5. Sharafiddinov O. Adabiyot – hayot darsligi, 1998, 2-bet
6. Nurmatov U. O'zbek adabiyoti tarixi, 1987, 15-bet

⁵ Sharafiddinov O. Adabiyot – hayot darsligi, 1998, 2-bet

⁶ Nurmatov U. O'zbek adabiyoti tarixi, 1987, 15-bet